Kraftverksbyggarna

Arbetsvillkor och levnadsmönster

Barbro Bursell

En hittills föga beaktad sida av elkraftens historia är de arbetsvillkor och levnadsmönster som själva uppförandet av kraftanläggningarna genererat. Kraftverksbyggarna, eller vattenrallarna som de brukar kallas, är en yrkeskår som uppvisar en lång rad särpräglade drag med avseende på sina speciella arbets- och levnadsförhållanden. De tillhör den stora kår av anläggningsarbetare och anläggningsingenjörer, som sedan mitten av 1800-talet i bokstavlig bemärkelse lagt grunden till det industrisamhälle vi har idag. Här ingår kraftverksbyggena som ett led i utbyggnaden av landets transport- och kommunikationsväsen, dess vattenförsörjning och energiproduktion. Den speciella sektor av byggnadsverksamhet som anläggningsarbetena tillhör har en lång historia i vårt land. Som exempel på äldre tiders anläggningar kan nämnas de stora kanalbyggena på 1700- och 1800-talen samt senare järnvägsbyggena.[1] Det var dock först med kraftverksbyggena, och längre fram på 1900-talet vägbyggena, som verksamheten fick en sådan omfattning och inriktning att den kom att utgöra en egen bransch och som en kår av yrkeskunniga anläggare växte fram.

Projektet Anläggarna

Vid Nordiska museet har den kulturhistoriska dokumentationen kring olika yrkesgrupper länge haft en framskjuten plats. Dessa yrkesundersökningar har bidragit till en ökad kunskap om hur människornas arbete och liv förändrades med den industriella omvandlingen. En sådan undersökning gäller t ex rallarna,[2] och nu har turen kommit till vår egen tids rallare, kraftverksbyggarna. Projektet Anläggarna, som denna undersökning kallas, har haft som ett väsentligt mål att samla in levnadsskildringar, där kraftverksbyggare och andra anläggare med egna ord skildrat sin barndom och uppväxttid, sitt arbetsliv och övriga levnadsförhållanden. "Anläggarminnena" berättar inte bara om en yrkeskår och om olika livs-

öden. De är också ett stycke svensk historia, skildrad av människor som själva varit vittnen till de stora förändringar som samhället genomgått under vårt århundrade.[3]

Med utgångspunkt i "anläggarminnena" och i ett omfattande intervjumaterial har projektet Anläggarna haft som mål att beskriva och analysera de arbetsvillkor och levnadsmönster som anläggningsverksamheten givit upphov till under 1900-talet. Här har vattenrallarna en given plats, men även väg- och brobyggare, kanalbyggare och linjebyggare samt flera andra yrkesgrupper. Arbetslivet och de sociala förhållandena vid kraftverksbyggena har dokumenterats genom djupundersökningar av kraftverken i Porjus (1910–14), Krångede (1931–36), Messaure (1957–64) och Ritsem (1971–78).[4]

I det följande redovisas några av de resultat som den nyss avslutade bearbetningen av källmaterialet givit vid handen.[5] Framställningen belyser kraftverksbyggarnas bakgrund, arbetsvillkor och levnadsmönster samt den yrkeskultur, som deras gemensamt upplevda arbets- och levnadsförhållanden lagt grunden till.[6]

Kraftverksbyggarnas bakgrund

När kraftverksbyggandet fick sitt stora genombrott vid sekelskiftet och man ställdes inför uppgiften att organisera och rekrytera arbetskraft till dessa nya anläggningsarbeten, byggde man vidare på de traditioner som utbildats vid järnvägsbyggena. Kärnan i den nya anläggarkåren kom att utgöras av rallare från de banbyggen som började stå färdiga vid denna tid, och därifrån rekryterades också många av de väg- och vattenbyggnadsingenjörer som skulle leda arbetena.

Andra kraftverksbyggare kom direkt från jord- och skogsbruket. De tillhörde den stora grupp av säsong- och vandringsarbetare, som under industriomvandlingen bröt upp från landsbygden för att tillfälligt eller permanent söka sin utkomst vid fabriker och byggarbetsplatser runt om i landet. Här kom med 1900-talet utbyggnaden av vattenkraften att utgöra ett betydelsefullt arbetsfält. Befolkningsöverskottet på landsbygden, liksom avsaknaden av social trygghet, medförde att dessa arbetare i sin jakt efter arbete fick söka sådant varhelst det stod att få, och de kom att föra en ambulerande tillvaro och växla mellan olika sysselsättningar allt efter läget på arbetsmarknaden.[7] Många gamla anläggare började sin yrkesbana som sådana kringflackande "diversearbetare". De kunde arbeta som rallare eller byggnadsarbetare ett år, ägna sig åt skogen och flottningen ett annat, för att ett tredje slå sig på ett kraftverksbygge. En liknande livsföring skapade den stora arbetslösheten på 1920- och 1930-talen.

Anläggarundersökningens informanter, som i flertalet fall är födda under 1900-talets bägge första årtionden, kom ut i yrkeslivet just vid denna tid. För dem, liksom för så många andra, var det inte fråga om att välja yrke eller sysselsättning. Den som lyckades skaffa sig ett arbete var glad att över huvud taget ha ett sådant och frågade

sällan efter vad slags arbete det var. Att de kom att bli just anläggare och kraftverksbyggare berodde bl a på att kraftverksbyggena så ofta var lokaliserade till den norrländska landsbygden, där majoriteten av informanterna växte upp. Där var försörjningsläget mycket pressat och det fanns inte så många alternativ för den som saknade yrkesutbildning. Anläggningsarbetet uppvisade också vissa likheter med det omväxlande, självständiga och rörliga arbetsliv, som sedan generationer utmärkt de nordsvenska småbrukarnas livsföring.[8]

Arbetsvillkor och levnadsmönster

Många kraftverksbyggare uppfattade till en början sitt arbete som en födkrok bland andra, men med tiden förändrades deras inställning och arbetet kom mer och mer att framstå som betydelsefullt för sin egen skull. Det positiva engagemanget gjorde att de höll fast vid den inslagna yrkesbanan och vid den livsstil som var förknippad med yrkesutövandet. Bakgrunden till attitydförändringen kan sökas i de speciella villkor som kännetecknade anläggningsarbetet.

Kraftverksbyggena var, liksom andra anläggningsarbeten, i många avseenden motsatser till den stationära industrin med dess ofta standardiserade produktion. På kraftverken ställdes anläggarna inför en lång rad olika arbetsuppgifter av växlande teknisk svårighetsgrad: fångdammsbyggen, schaktningsarbeten, tunnelsprängningar och betonggjutningar. Det ena bygget var inte det andra likt, och arbetet blev aldrig monotont på samma sätt som i en fabrik. Kraftverksbyggandet baserades vidare på en hantverksmässig teknologi, som gav stort utrymme för den enskilde att ta ansvar för sitt arbete och fatta egna beslut. Den mekanisering av arbetet som gjorde sig gällande från 1930-talet ändrade inte dessa förhållanden. På kraftverksbyggena var slutligen relationerna mellan över- och underordnade informella och personliga. Byggandet kunde inte inordnas i någon stelbent byråkrati utan hade en flexibel administration, som byggde på ett decentraliserat beslutsfattande och tog stor hänsyn till personliga initiativ.[9] Arbetsledandet innebar ett minimum av kontroll och överläts till stor del åt arbetarnas lagbasar.

Dessa förhållanden medförde att kraftverksbyggarna kom att betrakta sitt arbete som fritt och självständigt. De strapatser, fysiska ansträngningar och riskabla moment som var förenade med ett kraftverksbygge gav anläggaryrket en viss "manlig" prägel. Vattenrallarna brukade tillskrivas egenskaper som handlingskraft, styrka och mod, och de framställdes gärna som hårdföra män och karlakarlar, för vilka ingenting var omöjligt.[10] Andra värden i arbetet var att det gav utrymme för social samvaro och ett fast kamratskap. Kraftverksbyggarna kände också stolthet över sitt arbete för att det gav ett synligt och allmännyttigt resultat.

Anläggarnas positiva erfarenheter och värderingar av sitt arbete gjorde att de identifierade sig med sin yrkesroll och att arbetet för dem blev till ett helt sätt att leva. Men härtill bidrog även andra

Arbetet som kraftverksbyggare ställde stora krav på förmågan att uthärda strapatser och hårda arbetsvillkor men det gav också utrymme för egna initiativ och problemlösningar. Bilden visar några dykare på fångdammsbygget i Porjus på 1910-talet. Foto Nordiska Museet

omständigheter. Kraftverksbyggena var tillfälliga arbetsplatser, som avvecklades då arbetena var slutförda. Den som ville vara kvar i branschen måste därför inrikta sig på att leva ett kringflackande liv och att ständigt flytta från bygge till bygge. Härmed permanentades det rörliga arbetsliv, som många kraftverksbyggare var vana vid sedan ungdomsåren. De kom fortsättningsvis att ambulera mellan olika arbetsorter, som ofta låg på långt avstånd från hembygden. Rörligheten innebar ofta ett socialt utanförskap, såväl i hemorten som på de olika arbetsorterna, men den ledde också till att anläggarna fick vida referensramar och till att deras inbördes gemenskap stärktes.

På isolerade arbetsplatser inkvarterades anläggarna i provisoriska förläggningar, men de kunde också hyra in sig hos lokalbefolkningen om det fanns någon bebyggelse i närheten. På kraftverksbyggena, som var stora arbetsplatser och ofta låg i glesbygd eller ödemark, växte det upp hela samhällen, där den tillresande arbetskraften bodde och levde under den tid bygget pågick. Bostäderna utgjordes av baracker och enkla familjelägenheter. Anläggarsamhällena kunde ha en fullt utbyggd social service och var ofta slutna och från omvärlden avgränsade sociala system, inom vars ramar de anställdas hela livsföring utspelade sig. Kraftverksbyggarnas liv uppvisar därför likheter med förhållandena i det militära eller med sjömanslivet samt andra s k totala institutioner.[11]

Det anläggarliv som levdes i dessa tillfälliga bosättningar antog skilda former. Bostads- och levnadsstandarden höjdes successivt under 1900-talet, men tillvaron hade ändå alltid en provisorisk och tillfällig prägel. Olikheter i livsföringen berodde också på att de sociala skillnaderna mellan över- och underordnade länge tog sig påtagliga uttryck i levnadsförhållandena. Det var t ex främst arbetsledare och andra tjänstemän som erbjöds familjelägenheter och därför kunde ha sina anhöriga hos sig ute på byggena. Arbetare inkvarterades vanligen, oavsett civilstånd, i baracker.

Innan det blev vanligt att skaffa sig egen bil på 1950-talet, medförde arbetet på avlägsna arbetsplatser att de kraftverksbyggare, som inte hade familjen med sig, fick leva skilda från de sina under långa tider. Med privatbilismens genombrott blev det lättare att ha regelbundna kontakter med familjerna, och sedan femdagarsveckan införts är de flesta (långdistansrekryterade) vattenrallare veckopendlare, som reser hem till familjen var eller varannan helg.

Livet ute på kraftverksbyggena kännetecknades av täta sociala relationer. Samvaron utvecklades i olika gemenskapsgrupper, som föll tillbaka på de skilda sociala villkor som olika kategorier av anläggare levde under. Tjänstemännen brukade bilda en eller flera sådana grupper under det att arbetarna vanligen umgicks barackvis. En speciell kategori utgjorde de gamla rallarna. De var veteraner i anläggarkåren och hade varit med om att bygga kraftverk redan i seklets början.

Trots att kraftverksbyggarna inte utgjorde en socialt homogen grupp förenades de i en övergripande gemenskap, som hade sin grund i de många likartade och gemensamt upplevda yrkesvillkoren: isoleringen från omvärlden och den kringflackande livsföringen, det gemensamma arbetet och den nära samvaron ute i fält. Dessa problem delades av alla och gav upphov till gemensamma erfarenheter och värderingar av anläggarlivet och till en speciell anläggarkultur.

Yrkeskultur

Att vara vattenrallare och anläggare betydde, som jag försökt visa, inte bara att man utövade ett visst yrke. Arbetet krävde också att anläggarna flyttade runt mellan olika arbetsplatser. Detta medförde, att de tillbringade en stor del av sin arbetsfria tid tillsammans med arbetskamraterna långt borta från hemorten. På det viset påverkade anläggarnas yrkesvillkor flera sidor av deras livsföring och gjorde att de delade erfarenheter från flera livsområden än vad yrkeskolleger normalt brukar göra. Också den del av deras tillvaro, som traditionellt räknas till den privata sfären, gav upphov till gemensamma upplevelser, som även de tillhörde anläggarnas yrkeskultur.

Då ett yrke har så stort inflytande över sina utövare att hela deras livssituation genomsyras av yrkesrollen och de är så engagerade i sitt arbete att de umgås med sina kolleger även utanför

arbetet, brukar man säga att de utgör en occupational community eller yrkesgemenskap. Härmed avses vanligen både själva samvaron och sammanhållningen i gruppen och de värderingar som förenar gruppmedlemmarna, dvs deras yrkeskultur.[12] Kraftverksbyggarna hade visserligen i början av sin yrkesbana en instrumentell syn på sitt arbete, men som framgått ändrades denna inställning i takt med att erfarenheterna från arbetslivet växte. Arbetet framstod efter en tid som meningsfullt i sig. Den gemenskap som växte fram ur anläggarnas likartade upplevelser av arbetet stärktes av att de bodde och levde tillsammans och tillbringade den arbetsfria tiden i varandras sällskap. Det sociala utanförskap som anläggartillvaron medförde accentuerade ytterligare deras inbördes sammanhållning.

Det finns emellertid en viktig skillnad mellan anläggarnas gemenskap och den som gäller andra yrkesgemenskaper, och det är att anläggarkulturen inte var kontinuerligt förankrad i någon bestämd lokal miljö. De ständigt skiftande arbetsplatserna och anläggarnas egen rörlighet medförde att deras gemenskap saknade de lokala inslag som finns på stationära arbetsplatser. En forskare har kallat anläggarkulturen kosmopolitisk, just för att den inte gäller en arbetsplats utan hela branschen.[13] Anläggarundersökningen har visat att anläggarnas speciella kulturmiljö uppstod varhelst deras yrkesvillkor upprepade sig. Anläggare kände samhörighet med var-

Då arbetsplatserna låg i isolerade trakter var männen hänvisade till varandras sällskap även utanför arbetet. Gamla anläggare brukar betona det fasta kamratskap som kännetecknade livet ute i fält. Bilden visar ett par vattenrallare i Suorva på 1920-talet. Foto Nordiska Museet

andra trots att deras arbetsplatser ständigt växlade och att sammansättningen av arbetskraft på byggena sällan upprepades.

Liksom andra grupper hade anläggarna symboler som bekräftade deras tillhörighet i anläggargemenskapen. Sådana igenkänningstecken var t ex arbetskläderna. Det var bl a de bredbrättade slokhattarna och storvästarna som gjorde att en äldre tids anläggare kände igen varandra, och det är fortfarande möjligt att identifiera anläggarna genom klädedräkten. Skyddshjälmarna och de grova skodonen, överdragskläderna och pälsfibertröjorna är tydliga tecken på deras yrkestillhörighet.

Till yrkessymbolerna hörde också att anläggarna, liksom många andra yrkesgrupper, använde ett språk med uttryck, som inte alltid var begripliga för den oinvigde. Till vattenrallarnas språk hörde bl a seden att använda vattenriktningen i en älvfåra och tala om "uppströms" och "nerströms" då man ville ange en position. Andra uttryck anknyter till livsföringen ute i fält. Anläggare säger t ex inte att de bor på en plats utan att de "ligger" på olika byggen och själva bortavistelsen hemifrån kallas "att ligga ute". I anläggarsamhällena är "mässen" och "marketenteriet" välkända begrepp, men för den utomstående för de snarare tankarna till militärlivet än till kraftverksbyggen. Exemplen på hur anläggarnas underförstådda kunskap avspeglar sig i deras språk skulle kunna mångfaldigas.

Ett annat uttryck för anläggarnas yrkesgemenskap är deras sätt att beskriva sig själva. I "anläggarminnena" kallar sig många för rallare och talar om sitt rallarliv. Briandt har hävdat att benämningen rallare är en hederstitel som borde förbehållas de riktiga rallarna, men han medger att anläggarna ärvt de traditionella rallaregenskaperna: förmåga att arbeta, renhårighet och humor.[14] När informanterna beskriver sig som rallare – eller vattenrallare – visar de, att de betraktar rallarna som sina kulturella förebilder och själva vill bli ansedda som sådana.

Rallartraditionerna hade en viktig plats i anläggarnas yrkeskultur. De gamla veteranerna hade ofta yrkeserfarenheter som sträckte sig tillbaka till järnvägsbyggandets dagar, och av sina yngre kolleger hyllades de som hjältar och förebilder för hur riktiga anläggare skulle vara. Bland 1900-talets anläggare vidmakthölls rallartraditionen i historier och visor, som på en gång levandegjorde rallaridealet och överförde det på anläggarna själva. Den gemensamma yrkestraditionen var något som alla kategorier av anläggare kunde omfatta, och den bidrog därför till att stärka enigheten och gemenskapen i anläggarnas yrkeskultur.

Noter

1. Fredrik Schütz, *Från fornborgar till flygfält. Ur anläggningsarbetenas historia i vårt land.* Stockholm 1978.
2. Mats Rehnberg, ed, *Rallarminnen* (Svenskt liv och arbete nr 8, Nordiska museet). Stockholm 1949.
3. Mats Rehnberg, ed, *Anläggarminnen* (Svenskt liv och arbete nr 33, Nordiska museet). Stockholm 1983.
4. Undersökningarna av Messaure och Ritsem har publicerats: Lena Jansson, *Mes-*

saure. En etnologisk studie av ett anläggarsamhälle (Projektet Anläggarna, rapport 5, Nordiska museet). Stockholm 1983; Lena Jansson, *Ritsem. En etnologisk studie av ett kraftverksbygge* (Projektet Anläggarna, rapport 1, Nordiska museet). Stockholm 1979.

5. För en utförligare redovisning se Barbro Bursell, *Anläggarna. Yrkesvillkor och yrkeskultur i väg- och vattenbyggnadsbranschen* (Nordiska museets Handlingar nr 102). Stockholm 1984.
6. Där inget annat sägs är uppgifterna hämtade från Kulturhistoriska undersökningen vid Nordiska museet.
7. Mats Hellspong & Orvar Löfgren, *Land och stad. Svenska samhällstyper och livsformer från medeltid till nutid.* Lund, 1972, 310f.
8. Orvar Löfgren, *Arbetsfördelning och könsroller i bondesamhället – kontinuitet och förändring* (Institutet för folklivsforskning). Stockholm 1979, 12ff, fig 4.
9. Jfr *Hydro Power in Sweden*, ed, Svenska Kraftverksföreningen och Statens Vattenfallsverk. Stockholm 1981, 44.
10. Jfr Harald Bengtsson, *Minnen om hårdföra män. En samling historier om vattenrallare i Suorva och Porjus*, ed Statens Vattenfallsverk. Stockholm 1972.
11. Jfr Erving Goffman, *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, 13–115 (1968), och Wilhelm Aubert, *Det dolda samhället*, Stockholm 1968, 205–246.
12. Se t ex Bernd Hofmaier, *Montagearbetare. Ett liv i permanent tillfällighet.* Göteborg 1980, 170ff.
13. Ibid, 177ff.
14. Manne Briandt, *Banbrytare.* Stockholm 1959, 158.

Summary

Power station construction workers. Their working conditions and life pattern

A hitherto little noted aspect of the history of electric power is the working conditions and life pattern generated by the actual construction of the power plants. The power station construction workers are a community which exhibits many peculiar features in respect of their special working and living conditions. They belong to the great body of construction workers and construction engineers who since the mid-19th century have literally laid the foundations for the industrial society of today. Power station construction forms a link in the development of the country's transport and communication system, its water supplies and energy production.

This paper presents an ethnological study of power station and other construction workers recently completed at Nordiska museet in Stockholm, at which the historicocultural documentation of different occupational groups has long had a prominent place. As in earlier studies one of the objects of the present one was to collect oral history in the form of biographies in which the construction workers themselves tell in their own words about their lives and their experience of their work. These "construction worker reminiscences" depict not only a professional body and the lives of various persons. They are also a bit of Swedish history told by people who had themselves been witnesses of the great changes our society has undergone in this century.

The study of construction workers has had as goal to describe and analyse, on the basis of this source material, the working conditions and life pattern that construction work brought about in Sweden in the 20th century. The paper presents some of the results of the study with regard to the power station construction workers' background and recruitment, working and living conditions, and the special culture that grew up out of their common experience.

When power station construction started on a large scale in Sweden at the turn of the century and the task arose of organizing these great projects, the traditions were followed that had grown up in the construction of the railways. The nucleus of the body of construction workers came therefore to consist of navvies from railroad construction, which was nearing completion at that time. Others came direct from farming and forestry. They were among the great group of seasonal and migrant workers who in the industrial revolution broke up from the countryside to seek a living in factories and on building sites all over the country.

A characteristic feature among power station construction workers, which the study clearly indicates, is that they felt an active engagement in their work, which became for them an entire way of life. This was due to the special conditions characterizing their work: its variety, a handicraft technology with great scope for the workers' own initiative, and personal and informal relations between bosses and workers. The construction workers saw their job as a free and independent one. It also endowed them with "manly" attributes such as freedom of action, strength and courage. Another feature of the work was the comradeship. This was strengthened by the fact that they not only worked but also lived together out on the isolated sites. Power station construction was usually a long job and around it entire communities could grow up in which the construction workers, whose homes were far away, had their habitat as long as the job lasted.

Although construction workers did not constitute a socially homogeneous group, they were united in a broad fraternity based on the similar and jointly experienced conditions their work imposed: isolation from the surrounding world, their ambulant life, the close teamwork on the job. These conditions were shared by all and gave rise to common valuations and experience of the

construction worker's life. As in other occupational communities, the construction workers' culture found expression in different symbols which confirmed their cohesion, e.g. in their working clothes and language. Their way of describing themselves is also culturally revealing: in the interviews many called themselves navvies and represented themselves as heirs of those veterans who at the same time were acclaimed as heroes and a model of how genuine construction workers should be. Among the construction workers of the 20th century the navvy tradition has been kept alive in stories and ballads. This common tradition has been something that all categories of construction workers have been able to embrace and has therefore helped to strengthen the unity and cohesion of their special culture.

Barbro Bursell is Ph.D. in ethnology and keeper at Nordiska museet, where she directed a historicocultural study on construction workers. In her doctoral thesis she documented the working and living conditions of the smiths at an old ironworks.